

G. Hegelio etikos ypatybės ir ugdymo klausimas

Rūta Marija Vabalaitė

Humanitarinių mokslų daktarė
Vilniaus pedagoginis universitetas
Etikos katedra
Studentų g. 39, Lt-2034 Vilnius
Tel. (8-22) 75 49 30

Šiuo metu lietuvių skaitytojas turi galimybę susipažinti su daugeliu kritinių Hegelio visuomenės interpretacijų vertinimų. Mūsų straipsnio tikslas – aiškintis pozityvią šių minčių reikšmę, nagrinėti individualių ir visuotinių interesų suderinamumo interpretaciją, parodyti ne tik negatyviasias, bet ir pozityviasias jos prasmes. Hegelio etika pateikia kategorijų sistemą, padedančią aiškinti deramo dabartinio elgesio principus. Išskiriame keturis svarbiausius aspektus, naudingus dorovinio auklėjimo programai, teikiančius medžiagos aktualioms problemoms svarstyti.

Pirmasis aspektas yra aktyvaus veiklumo, artimo realiam gyvenimui, sąmoningos poelgių motyvacijos veiksnys. Šie argumentai svarbūs kritikuojant jaunimo bejėgiškumą ir apatiškumą. Vertindamas katalikišką dorovę, Hegelis pabrėžia aktyvumo veiksnį, iškelia veiklią meilę, darbštumą, savarankišką mąstymą, sąmoningą paklusnumą įstatymams. Autorius iškelia veiklumą, o ne vien abstraktų privalėjimą arba užsidarymą tik individualiame pasaulyje. Taip reiškiasi kritiškas Hegelio požiūris į I. Kanto ir J. G. Fichte's bei romantikų etiką. Kritiškus mas nėra vienareikšmis. Ankstyvajame He-

gelio straipsnyje „Pirmoji vokiečių idealizmo sistemos programa“, kuriame jaučiama romantizmo įtaka, pasaulis laikomas dorovine esybe. Hegelis teigia, kad visa ateities metafizika tyrinės moralę, o etika bus išsami visų idėjų sistema (1). Garsusis Hegelio požiūris į dorovės ir moralės sąvokas ryškiai atsiskleidžia tik „Teisės filosofijos apmatuose“ (2). Hegelis pripažįsta Kanto besąlygišką pareigą kaip pagrindinį, o gal net vienintelį elgesio principą, dorovinės sferos pamatą, tik nurodo, kokie yra tokios koncepcijos trūkumai. Bet argi pamatinio principo uždavinys yra nurodyti, kaip reikia elgtis kiekvienu konkrečiu atveju? Ir pats Hegelis nepateikia tokių patarimų. Žinoma, jo etiško elgesio samprata yra artimesnė realiam gyvenimui. Yra keli aiškinimo sukonkretinimo aspektai. Pirmia, suartinami elgesio idealas ir tikrovė. Hegelio nuomone, Kanto etika nėra tikroviška. Laisvai interpretavęs Kanto moralės principą „su pasibjaurėjimu atlikti tai, ką liepia pareiga“ (3), Hegelis teigia, kad pareigos dėl pareigos reikalavimas yra tik praktiškai bevertė formalizmo apraiška. Poreikis, polinkis, malonumas, aistra, o ne gėrio troškimas lemia individų poelgius. Tai nemenkina jų poelgių

moralinės vertės. „Istorijos filosofijoje“ Hegelis rašo: „Tiesioginis *istorijos vaizdas* mus įtikina, jog žmonių poelgius lemia jų poreikiai, aistros, interesai, charakteriai ir gabumai, ir kaip tik šitie poreikiai, aistros, interesai, ir tik jie yra šito veiklos spektaklio *varomosios jėgos*, atliekančios pagrindinį vaidmenį“ (4). Autorius pripažįsta, kad kai kuriuos poelgius diktuoja gėrio troškimas, tėvynės meilė, bet nemano, kad dorybės lemia visus žmonių poelgius. Priešingai, žmonių istorijoje jis pastebi tik nedaugelį atvejų, kai protingi motyvai tiesiogiai lėmė individų elgesį. Jo nuomone, aistros, individualistiniai tikslai, egoizmo patenkinimas yra daug artimesni žmogaus prigimčiai negu dorovinės savybės, kurias žmogus įgyja tik apribodamas savo gamtinius poreikius. Kad žmogus priprastų prie nustatytos tvarkos, moralės ir teisės normų, jį būtina ilgai auklėti. Bet gėrį Hegelis apibrėžia ne kaip besąlygišką pareigos atlikimą, o kaip tokią individo gėrybę, kuri yra reikšminga ne vien jam pačiam, bet ir visiems kitiems. Jis teigia, kad pareigą galima apibrėžti remiantis gėrybės sąvoka, bet ne atvirksčiai. Polinkių, kaip ir dorovingų poelgių, apibrėžimas, jo nuomone, toks pat. „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius aiškina: „Tai, kad žmogus yra gyvas, nėra atsitiktinumas, tai atitinka protą, ir jis turi teisę savo poreikius paversti savo tikslu. Tai, kad kas nors gyvena, nieko nežemina, ir nėra kokio nors priešingo aukštesnio dvasingumo, kuriame galima būtų egzistuoti. Tik iš anksto surandamo iškėlimas iki iš-savęs-sukuriama, sudaro aukštesnę gėrio sritį, toks skirtumas nereikia abiejų pusių nesuderinamumo“ (5). Taigi vien polinkio tenkinimo ir dorovingo poelgio skirtumą sudaro tik jų motyvacija. Tenkindamas savo norus, individas turi siekti bendro gėrio. Gera arba visuotinė valia reiškiasi kaip individų derančių valių suma. In-

dividualūs polinkiai gali sutapti su visuotiniais interesais be prievartos, tarsi savaime. Antrasis konkretizavimo aspektas yra aktyvumo sureikšminimas. Hegelio nuomone, vien vidinis moralumas, geri norai, ketinimai nieko gera neduoda. Žmogus turi daug polinkių ir laisvai renkasi, kaip jam pasielgti, o poelgio moralinės vertės kriterijus yra ne ketinimas, kuris bet ką gali pateisinti, o rezultatas. Autorius pabrėžia, kad vidiniai subjektyvūs moraliniai įsitikinimai yra mažiau vertingi negu visuotinai reikšmingi poelgiai. Individo dorovinę vertę lemia jo veiklos vaisiai – formali pareiga nėra vertinga. Trečiasis aspektas yra tai, kad Hegelis pripažįsta, jog sąžinė, moralė gali būti subjektyvios, o ne vien atitinkančios tikrą gėrio sampratą. Taigi individuali sąžinė nebūtinai būna gera – ji gali būti formali, prieštaraujanti visuotinei dorovei. Kol individų veiklą lemia tik papročiai, nei moralinis gėris, nei blogis neegzistuoja. Jie atsiranda kartu su individualia sąmone ir sąžine. „Istorijos filosofijoje“ Hegelis teigia, kad „blogis glūdi sąmonėje, nes žvėrys nėra nei blogi, nei geri, kaip ir iš gamtos neišsiskyręs žmogus. Tik sąmonė atskiria „Aš“ kaip begalinę savivalės laisvę nuo grynojo valios turinio – gėrio [...] sąmonė kartu yra atsiskyrimas nuo visuotinės dieviškos dvasios. Sakysim, aš savo abstrakčia laisve priešinuosi gėriui, taigi kaip tik tai ir yra blogio pozicija. Todėl nuopulis yra amžinas žmogaus mitas, kurio dėka jis tampa žmogumi. Tačiau buvimas šioje pozicijoje ir yra blogis“ (6). Gėris ir blogis yra neatskiriamai susiję, jų abiejų reikia raidai. Gėrį Hegelis aiškina kaip individualios moralės ir visuomenės dorovės vienybę. Į jį įeina viskas, kas išsaugo gyvenimą ir teikia laimę. Tai yra dialektiška įstatymų, papročių ir sąžinės, t. y. individų aktyvaus vidinio jų pripažinimo, vienybė. Ketvirtasis aspektas tas, kad, Hegelio nuomone, subjektyvi

atskiro žmogaus moralė nėra reikšminga. Hegelio netenkina romantikų etikos individualizmas, o vertingu jis laiko ne abstraktų tarnavimą žmonijai, bet atskirų pareigų šeimai, visuomenei, valstybei vykdymą. Savo veikaluose Hegelis nagrinėja konkrečias sritis, kuriose elgiamasi doroviškai, o ne patį privalejimo reiškini.

Ar apskritai Hegelio sistemoje gali egzistuoti dorovės atžvilgiu nereikšmingas neveiklumas? Kaip ir Kantui, Hegeliui tokio neveiklumo nebūna – pats neveikimas yra tam tikros nuostatos išraiška. Nedalyvavimas bendrijoje neįmanomas, nes apie bandančius šalintis Hegelis rašo: „Jie pateikia savo elgseną kaip kažką tokio, kas esti tik jiems patiems ir kuo jie norėtų parodyti tik *save ir savų pačių* esmę. Tačiau kažką veikdami ir šiaip pasireikšdami bei pasirodydami viešumoje, savo veiksmais jie tiesiogiai prieštarauja tam, ką jie sako: girdi, jie norį pašalinti pačią viešumą, bendrąją sąmonę ir visų dalyvavimą. Tuo tarpu įkūnijimas tikrovėje veikiau yra „savo“ perkėlimas į bendrybės stichiją, o tai lemia, kad tas „savo“ tampa ir turi tapti visų *dalyku*“ (7). Kiekvienas poelgis kaip nors keičia esamą tikrovę, o tai reiškia, jog veikti nepripažįstant jos reikšmingumo, neatsižvelgiant į objektyvius jos dėsnius, apskritai neįmanoma. Buvimo geram vien savo viduje neegzistuoja. Kaip galėtume aiškinti patį individų poreikį užsidaryti savo viduje? Viena iš priežasčių yra tarsi dvilypės dorovės egzistavimas, kai žmogui belieka elgtis pagal savo sąžinę, t. y. būti vien moraliam.

Taigi antroji aktuali Hegelio etikos ypatybė – nesuderinamų dorovės principų nagrinėjimas. Kas galėtų paneigti, kad esama prieštaringų elgesio būdų? Galima siekti artimųjų gerovės arba stengtis būti visais atžvilgiais padoriu žmogumi. Dabar dėl viešumo prieštaringos dorovės egzistavimas da-

rosi visiškai akivaizdus. Kaip elgtis pedagogui, kai padorumas ir sėkmė retai dera vieno žmogaus gyvenime? Ar ugdymo idealas gali būti nelaimingas, bet padorus žmogus? Teorijos nepateikia visus tenkinančio sprendimo. Šiuo aspektu Hegelio teorija taip pat nėra išimtis. Jos ypatumas tas, kad, skirtingai nuo ankstesnių etikos sistemų, Hegelio koncepcija teikia medžiagos vienu metu egzistuojančių, bet vienas kitam prieštaraujančių etinių principų analizei. Kanto teorijoje moralė yra iš esmės tik pozityvi, legalus poelgis, kuris vertintinas doroviniu aspektu (t. y. atliktas ne pagal polinkį, o iš pareigos), negali būti blogas. Hegelio teorijoje yra laikotarpių, kai keli dorovės principai vienodai teisingi (Antigonės tragedija), ir nuopuolio epochos, kai subjektyvi moralė teisingesnė negu dorovė (Sokrato byla). „Istorijos filosofijoje“ Hegelis teigia: „Dėl religinių, dorovinių, moralinių tikslų ir būsenų iškrypimo, pažeidimo ir nuosmukio reikia paskayti, kad nors tie tikslai iš esmės yra begaliniai ir amžini, jų konkretūs pavidalai gali būti ir riboti, taigi gali būti susiję su bendra gamtos tvarka ir būti pavaldūs atsitiktinumui“ (8). Hegelio etikoje pripažįstami vertintini dorovės požiūriu blogi poelgiai. Dorovė yra *čia* egzistuojančios bendros elgesio normos. Ne visos iš jų yra pačios protingiausios, todėl dorovė gali būti neteisinga. Žinoma, jos normos turi atitikti proto ir laisvės principus, bet Hegelio dorovės apibrėžimas apsiriboja būtent visuotiniu normų pripažinimu, neatsižvelgiant į jų vertę. Jos gali nebūti tikros, bet vis tiek kurį laiką egzistuoja. Tokiu požiūriu galima interpretuoti prieštaringą dorovę:

„Dvasios fenomenologijoje“ Hegelis išskiria du dorovės principus: „dieviškąjį“ ir „žmogiškąjį“ įstatymus, atitinkančius atskirybės ir visuotinės principus, nesąmoningus ir sąmoningus, betarpiškus ir tarpiškus

poreikius: „Žmogiškosios teisės turinys ir galybė yra tikroviška save suvokianti dorovinė substancija, visa tauta, o dieviškosios teisės ir įstatymo turinys yra pavienis asmuo“ (9). Dieviškasis įstatymas liepia elgtis, kaip labiau įprasta, artimesnis papročiams, turintiems senesnę tradiciją. Žmogiškasis – kaip palankiau valstybei, o ne šeimai. Jis atitinka naujesnius papročius. Abu įstatymai tarpusavyje susiję, vienas kitu remiasi, bet pasitaiko atvejų, kai jų reikalavimai nėra suderinami: „Iš abiejų sąmonių toji, kuri paklūsta dieviškajam įstatymui, kitoje pusėje mato atsitiktinę žmogišką prievartą: o ta sąmonė, kuri paklūsta žemiškajam įstatymui, kitoje mato aikštiningumą [...] juk valdžios įsakymai yra bendroji akivaizdi ir vieša prasmė; o kito įstatymo valia yra požeminė, viduje glūdinti prasmė, kuri savo esatimi pasirodo kaip atskirybės valia ir, prieštaraujama pirmajai valiai, yra piktadarybė“ (10). Taigi individo valios ir visuotinių principų spontaniško sutapimo nepakanka. Kurie poelgiai buvo teisingi, išaiškėja tik gilinantis į žmonijos istorinės raidos sampratą. Tokiu atveju, kai du prieštaraujantys principai yra vienodai reikšmingi, žūva pati bendruomenė, harmoningai juos sutaikyti galima tik pakaitus abu principus, kitaip suvokiant asmeninių ir bendruomenės interesų santykius. Nesuderinami doroviniai principai galėtų niekam nekliudydami egzistuoti tik tuomet, kai individams nereikėtų veikti. Hegelis jų vienybę išvelgia prote, kuris suvokia priešpriešoje esančius dorovės principus ir taip pasiekia savo tikslą. Kaip paaiškinama tai, kai iš tikrojo dorovinio elgesio dera atskirti ir visuotiniai interesai? Hegelis postuluoja teiginį: „Pasaulį valdo *protas* [...] jis viešpatavo ir pasaulinėje istorijoje. [...] šitas protas yra imanentiškas istorinei būčiai ir išikūnija joje ir per ją“ (11). Protas yra ir dorovės pagrindas bei šaltinis. Iš kur mes ga-

lime žinoti, kad pasaulį valdo racionalūs dėsniai ir kad jame ne tik retkarčiais sutampa individualūs bei bendri poreikiai? Galbūt priešingai, kad realizuotų protingus tikslus, individai turi aukoti savo asmeninius interesus, kurie labiau patenkintų jų laimės troškimą. Tad empiriniai faktai negali nei patvirtinti, nei paneigti cituotos tezės. Galbūt ją galima būtų pagrįsti pradedant svarstymą antraip. Iš pat pradžių mąstyti ne priešpriešą, o vienybę. Kaip galima mąstyti taip, kad individuali ir bendražmogiška moralė viena kitai nebūtų priešingos? Jei priimtume prielaidą, jog jos yra suderinamos, ir vieną, ir kitą galima neprieštarinai nustatyti, nelieka pagrindo teigti, kad iš tikrųjų esama kitaip. Bendražmogiški interesai dera su laisvais individo poelgiais, tad kam reikėtų manyti, jog prielaida buvo neteisinga? Klaidinimą būtume priversti konstatuoti tuo atveju, jei iš jos išeinantis samprotavimas nepaaiškintų bent vieno dorovės reiškinio, pavyzdžiui, nepavyktų pagrįsti, kaip dera individų interesai, arba kaip, turėdami vien bendrų interesų, jie išlieka laisvi. Bet individualūs ir bendri siekiai dera tik tuomet, kai postuluojuama objektyvi protinga raida. Hegelio teorijoje objektyvi būtinybė yra protingas pasaulio pradas, jis yra ir visų priešybių dermės laidas. Individai pažįsta istorinę būtinybę ir elgiasi pagal jos reikalavimus. Dorovinė laisvė yra būtinybės pavertimas savo tikslais. Hegelis teigia, kad galima kalbėti „apie *laisvės* ir *būtinybės* susiliejamą, nes į vidinį savyje ir sau esmingą dvasinį procesą mes žvelgiame kaip į būtiną, o priešingai, tai, ką sąmoninga žmonių valia laiko savo interesu, priskiriame laisvei“ (12). Negalima priešinti proto ir valios, nes protas išisąmonina būtinybę, t. y. aplinkybes, ir atrenka poelgį, kuris esant šioms aplinkybėms yra tiksliausias. Hegelio nuomone, „dera ne tik troškti gėrio, bet ir žinoti, ar viena

ir kita yra gėris. O ar koks nors turinys yra geras ar negeras, teisėtas ar neteisėtas, paprastai privačiame gyvenime nulemta valstybės įstatymų ir papročių“ (13). Gėris nėra absoliutus – tai tik žmonių susitarimo reikalas. Žinoma, tokie susitarimai neatsiranda tik dėl savavališko keletu individų sprendimo – jie susiklosto istorijos tėkmėje, kai juos pripažįsta bent kelios kartos. Bet kodėl šios istoriškai nusistovėjusios elgesio normos tampa nebesantykiškai geros? Kodėl elgesys pagal esamus objektyvios būtinybės reikalavimus yra ne tik nesavanaudiškas, bet ir optimalus? Kas garantuoja tai, kad būtinybė yra objektyviai gera? Tad loginės darnos negalime laikyti šios sistemos patvirtinimu. Jos prieštarumą plačiau aptarsime vėliau. Proto principą galima grįsti tik jo vertingumu. Kodėl reikėtų manyti, kad pasaulis nėra racionaliai sutvarkytas? Manyti, kad jis yra absoliutaus proto apraiška, būtų maloniau. Galbūt reti istorijos faktai liudijo proto pažangą, galbūt jie neteisingai buvo suprasti, galbūt neteisingai įvertinti, bet – „tuo blogiau patiems faktams“. Tarsi pozityvus vertinimas galėtų atstoti tiesą. Jei norimo pateikimą vietoj esamo laikysime viena iš didaktinių priemonių, galėsime kalbėti apie Hegelio sistemos didaktiškumą. Matyt, būtent jis lemia Hegelio įsitikinimą, kad esama pažangos, net nepaisant laikinų sąstingių ar nuopolių. Bet, kaip jau minėjome, protingo pasaulio prado prielaida negarantuoja neprieštaringo paprastų ir didžiųjų individų veiklos paaiškinimo. Hegelio nuomone, istorijos protas žmonėmis naudojasi kaip priemonėmis savo tikslams. Pasaulio tikslas nėra atskirų žmonių gerovė: „Sėkme dažnai laikomi įvairiausi dalykai, pvz., turtas, šlovė ir pan. Tačiau kai kalbama apie tokius tikslus, kurie būtų tikslai savaime ir sau, vienų ar kitų pavienių asmenų vadinosios gerovės ar negerovės negalima lai-

kyti protingos pasaulio tvarkos momentu. Iš pasaulio tikslų gana pagrįstai labiau reikalaujama ne tik individų laimės ir gerovės, bet ir to, kad jų dėka ir juose būtų galima įgyvendinti gerus, dorus ir teisėtus tikslus“ (14). Hegelio individai ne visada sąmoningai vykdo iš anksto numatytą įvykių eigą. Galime prisiminti, kad B. Spinoza, panašiai kaip Hegelis interpretavęs laisvės ir būtinybės santykius, atitinkamai įsivaizdavo ir individų galimybes. Spinozės nuomone, žmogaus intelektas yra pajėgus suprasti pasaulio tvarką, numatyti priežasčių padarinius, bet negali jų pakeisti. Hegelio individai keičia istoriją ne savarankiškai, o tik pagal jos pačios numatytą planą. Žmonijos istorijos tėkmėje realizuojasi visuotinės vertybės. Bet, kita vertus, argi neįmanomas individualus geras poelgis, kurio nepadiktavo tradicija? Ar taip neapribojamas laisvas atsakingumas? Derindamas atskirus ir bendrus interesus, autorius aukoja savarankišką individą. Hegelio teorija susilaukia aštrios kritikos būtent už individualumo sumenkinimą, bet bendrybės ir atskirybės santykis joje yra dviypis. Jeigu bendros elgesio taisyklės būtų laikomos vienareikšmiškai svarbesnėmis už jas realizuojančias individualybes, neberekėtų priešpriešinti nereflektyvaus senovės dorovingumo ir subjektyviai priimtos dorovės, kuri interpretuojama kaip subjektyvumo ir objektyvumo vienovė, abstrakčios teisės ir individualios moralės sintezė, sudaranti antrąją individų prigimtį, visuotinę individų esmę. Be to, autorius pabrėžia *motyvuoto* paklusimo priimtoms taisyklėms būtinybę. Bendra taisyklė turi būti subjektyviai patikrinta, bendras įstatymas – kritiškai primamas, o ne naivus. Tačiau jau egzistuojančių normų teisingumu negalima abejoti. Dorovinė sąmonė neturi reflektuoti: „dorovinis nusiteikimas kaip tik tuo ir pasireiškia, kad nepajudinamai ir tvirtai laikomasi

to, kas teisinga, ir susilaikoma nuo bet kio to nusiteikimo išjudinimo, išklabinimo ir sumenkinimo“ (15). Hegelio nuomone, gėris savaime beprasmis. Jis konstituoja tik retrospektyviai, jei sutariame, kad poelgiai buvo grįsti pozityviaja žmonijos raida. Pozityvumas arba nepozityvumas priklauso ne nuo poelgių pobūdžio, dorovinės vertės juos atliekant, o nuo jų santykio su istorijos tėkmė. Hegelio etika yra ne bendrų taisyklių, o labiau elgesio pavyzdžių etika, nes elgesio taisyklės turi priklausyti nuo to, kaip individo siekiai susiję su pozityvia raidos tendencija. Net pats žmogus gali elgtis „nesąmoningai“, nežinodamas, kad, pavyzdžiui, ne itin doroviški veiksmai vėliau susiformavusiu požiūriu galės būti pateisinti. Individas nesieltgia pagal bendras taisykles ir net pats nežino, kad rodo elgesio pavyzdį. Sužinojimas būna retrospektyvus, bet toks pavyzdys negali tapti programa. Kitos aplinkybės reikalaus kitų poelgių. Iš anksto negalima numatyti, kaip reikia elgtis – tai yra likimiškas dalykas. Tad individas negali sąmoningai rinktis gerų ar blogų poelgių. Hegelis pabrėžia, kad viskas vyksta tik protingai, o ne kaip individui liepia širdis. Aistringą veiklą turi skatinti ne jausmas, ne asmenybės ir visuomenės susilieimo iliuzija, bet protingi tikslai. Jie gali būti priešingi net egzistuojančiai tvarkai. Istoriją keičia didžiosios asmenybės, net ir nesąmoningai, bet pasaulio proto vardan. Hegelis teigia, kad yra „didžiosios kolizijos tarp egzistuojančių pripažintų pareigų, įstatymų ir teisių ir tarp galimybių, kurios prieštarauja šiai sistemai, ją pažeidžia ir net sugriauna jos pagrindus bei tikrovę, o kartu turi tokį turinį, kuris taip pat gali atrodyti geras ir apskritai naudingas, esmingas ir būtinas [...] esama kito tipo visuotinės negu toji, kuri yra tautos ar valstybės egzistavimo pagrindas. Šita visuotinė yra kūrybiškos idėjos momentas, mo-

mentas tiesos, siekiančios savęs ir viską išjudinančios. Istoriniai žmonės, *pasaulinės istorijos asmenybės*, yra tie, kurių tiksluose glūdi tokia visuotinė“ (16). Didžiosios asmenybės tampa hėgeliškos objektyviosios dvasios personifikacijomis. Jų sąvoka yra teorinis konstruktas, kurio paskirtis – neprieštarinčiai išaiškinti tai, kad gali egzistuoti keletas skirtingų visuotinių veiklos normų sistemų ir kad viena iš jų teisėtai gali pakeisti kitą. Didžiosios asmenybės veikla atskleidžia, kaip vyksta esminiai visuomenės pokyčiai, bet reikia pripažinti, kad tokios asmenybės elgesys nedera prie tuo metu egzistuojančių dorovės normų. Racionalus yra pats nebandymas „pagražinti“ herojų elgesį įprastos dorovės požiūriu. Pasaulinės istorijos asmenybės peržengia moralės rėmus ir yra už gėrio ir blogio ribos.

Šios mintys nėra vien autoritarizmo teisinimas. Pasaulio proto sampratą galime laikyti kultūros tradicijos fenomeno interpretacija. Tradicijos reikšmę pripažino jau romantikai – Hegelio nuopelnas yra jos teorinis aiškinimas. Etikos klausimams tradicijos samprata yra svarbi todėl, kad tradicijos dalį sudarančios elgesio normos ir papročiai akivaizdžiai yra ne individo, o žmonijos veiklos vaisius. Išsamiau tradicijos sampratą aptarti reikia nagrinėjant trečiąją problemą.

Trečioji aktuali Hegelio etikos ypatybė yra dorovinio ugdymo priemonių aspektas. Hegelis aptaria nepagrįstą ir nevaisingą moralizavimą, dorovės kritiką iš deramos – išgalvotos, bet realiai neegzistuojančios – dorovės požiūriu. Hegelio nuomone, teisės filosofijos, kartu ir etikos, paskirtis yra ne išradinėti naujus principus, o analizuoti egzistuojančius. „Istorijos filosofijoje“ jis rašo: „Tie idealai, kurie sudūžta, susidūrę su kieta tikrovės uola, ir neatsilaiko prieš gyvenimą, visų pirma gali būti tik subjektyvūs ir priklausyti tik pavieniam asmeniui; lai-

kančiam save aukščiausiu ir protingiausiu individu [...]. Juk visa, ką individas susigalvoja atsiribojęs nuo kitų, negali būti visuotinės tikrovės dėsnis“ (17). „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius ironiškai pastebi, jog daugelis įsitikinę, kad „tik *dabar* – ir šis *dabar* vis dar tęsiasi – tinka pradėti viską nuo pat pradžių ir dorovės pasaulis tik ir laukė tokio *dabartinio* išgalvojimo, išgilinimo ir įteisinimo“ (18). Beprasmiška vien išsigalvoti, savo protu konstruoti „tobulus“ etines sistemas ir tikėtis, kad dėl jų pasikeis dorovinė tikrovės plotmė. Neverta kritikuoti esamos dorovinės tvarkos deramos tvarkos požiūriu. Dorovė nėra įgimta, bet ji ir sąmoningai nesukuriama, o gaunama iš tradicijos, Hegelio terminu, iš kurios nors dvasios, šiuo atveju – objektyviosios dvasios bendrybės. Tradicija yra svarbiau negu individualybė, bet reiškiasi ne kitaip kaip tik per jas. Hegelis kalba apie įstatymo „tūkstantmečių autoritetą, per kuriuos jis buvo ryšys, jungęs žmones ir visą jų veiklą bei likimą, autoritetą sujungusį daugybės individų įsitikinimus“ (19). Tradiciją sudaro kultūrinės vertybės, įgavusios santykiškai savarankišką raidą. Tai pirminis dalykas palyginti su asmenybe. Dorovė nekyla iš atskirybės siekių. Moralės principai yra pirminiai, o žmonių poelgiai antriniai. Tradicija keičiasi lyg ir pati savaime, jos kaita iš anksto nulemta, žmogui nepavaldi. Žmonių elgesys yra reikšmingas tik tiek, kiek juo reiškiasi objektyvi žmonijos raida. Individo uždavinys – tik suvokti mokslo, dorovės ar meno problemas, kurios objektyviai egzistuoja, ir galimus, taip pat jau egzistuojančius jų sprendimo būdus. Nors tradiciją formuoja patys individai, bet tiesioginė jų įtaka pasireiškia retai. Individai tik stebi idėjų raidą ir prie jo neprideda nieko savito. Į šį procesą įsitraukia ir kiti kultūriniai veiksniai, o ne tik žmonės, kurie su ja tiesiogiai santy-

kiauja. Išsilavinimas individui teikia kultūros vertybių, egzistuojančių nepriklausomai nuo atskiro individo savivalės.

Paminėtini keli faktai, įrodantys, jog Hegelis buvo profesionalus pedagogas, o ne vien mąstytojas teoretikas. Savo darbą jis pradėjo kaip namų mokytojas. 8 metus dirbo gimnazijos rektoriumi, dėstė įvairiausias disciplinas: kalbos, gamtos mokslų, matematikos, filosofijos. Parašė „Filosofijos propeudeutikos“ vadovėlį žemesnėms ir aukštesnėms gimnazijos klasėms. Vėliau, būdamas Berlyno universiteto profesorius, vienus metus dirbo rektoriumi. Tai, kad po „Teisės filosofijos apmatų“ jis neberašė veikalų, o vėlesni jo raštai (istorijos, religijos, meno filosofijos, filosofijos istorija) yra paskaitų konpektai, taip pat gali liudyti, kad Hegelis buvo talentingas pedagogas. Specialiai pedagogikos problemas jis mini gimnazijos direktoriaus kalbose, laiške apie filosofijos dėstymą universitete, atsiliepime apie jos dėstymą gimnazijose. Pagal Hegelio apibrėžimą, „pedagogika yra žmonių dorinimo menas, ji žmogų nagrinėja kaip gamtinę [būtybę] ir jam rodo kelią dar kartą gimti, savo pirmąją prigimtį pakeisti antrąja, dvasine, kad šis dvasiškas taptų jo įpročiu“ (20). Lavinimas yra ypatingybės suvienodinimas, nuglotninimas. Laiške Fr. Raumeriui Hegelis pastebi pedagogų prietarą, kad mintys būna savarankiškos tik tada, kai jos skiriasi nuo kitų žmonių minčių, o tos savarankiškos mintys būna vertinamos už jų neskoningumą bei kvailumą, nes dažniausiai tik tai jas ir skiria nuo senų tiesų (21). Kaip vieno ar kito veiksmo įtakos auklėtiniui rezultatus teks vertinti gėrio požiūriu, nulemia atėitis, bet griežta kontrolė nepakenkia ir didžiajai asmenybei. Ne ekscentriškas individualumas ar originalumas, o mąstymo, elgesio, kūrybos principų žinojimas ir naudojimas negali pakenkti veiklai, atitinkančiai

(nors nebūtinai sąmoningai) kultūros raidos tendenciją. Pedagogas turi suvokti padėti, išskirti deramo elgesio pavyzdžius, parodyti, kas teisinga. Natūralus, necivilizuotas elgesys nėra skatintinas. Hegelio nuomone, lavinimas neturi būti priemonė kokiam nors kitam tikslui (pvz., ugdyti subtilų intelektualų malonumą vertintoją), o yra savaime tikslas. Jis turi teikti visuotines vertybes, pirmiausia intelektualumą, neleisti spontaniškai, neapgalvotai elgtis. Žmogus visuomet elgiasi pagal polinkį, pabrėžia Hegelis. Tuščia laisvė yra tik abstrakti. Reikalavimai atlikti abstrakčią pareigą yra veikla, neduodanti vaisių nei pedagogui, nei jo auklėtinui. Moralizavimas nėra geriausias būdas asmenybei ugdyti. Norimas tokio kalbėjimo rezultatas gali nebūti tiesioginis. Pats moralizavimas gali būti suvokiamas su ironija. Dažnai moralizavimas veikia tik kaip aktyvios pozicijos pavyzdys. Veikia ne sakymo prasmė, o pats sakymas. Auklėtojas turi analizuoti polinkius ir skatinti siekiančiuosius visuotinių gėrybių, padėti suvokti, kad tik harmoninga valstybė, nesavanaudiški jos narių poelgiai garantuoja tikrąją jos narių laisvę. Sokratiškas tikėjimas, kad žinojimas yra pakankama gero elgesio sąlyga, Hegeliui nebūdingas. Vien žinios apie tinkamą elgesį negarantuoja, kad žmonės taip ir elgsis. Būtinai kitoks žinojimas – praktinis įgūdis. „Teisės filosofijos apmatuose“ autorius teigia, kad dorybingu žmogus būna tuomet, kai geras elgesys tampa pastovi jo charakterio ypatybė. Dorovingumo įpročiai turi būti individo prigimties dalis. Žinoma, antrosios prigimties, bet ši dvasinė prigimtis tik ir sukuria žmogų.

Hegelio mokiniai prisimena jo atlaidumą, pagarbą auklėtiniams ir tai, jog buvo būtina tapti vertu mokytojo pagarbos. Hegelis ne kartą pabrėžia, kad tik paklūstant galima išsiugdyti valią, susiformuoti mąsty-

mą savarankiškai kūrybinei veiklai. Autorius teigia, jog anksčiau jaunuoliai buvo auklėjami, o dabar tai paliekama jų pačių valiai, nors neaišku, ar jų valia atitinka teisingus įsitikinimus, padedančius egzistuoti bendrai gerovei. Auklėjimas turi būti veiklus, net ir prievartinis. Pedagogas prievartą auklėtiniui Hegelis interpretuoja kaip priešinamąsi prigimčiai, neišlavintai valiai, kuri pati nepripažįsta tikrosios laisvės. Žmogus yra išugdomas tik griežtai disciplinuojant jo polinkius ir poreikius. Ši autoritarinė nuostata turi ir racionalų momentą – jį galime išskirti net kaip atskirą mums svarbų aspektą.

Hegelio įsitikinimai dėl ugdymo turinio, pabrėžiantys mąstymo disciplinavimo ir klasiškinio išsilavinimo prioritetą, leidžia argumentuotai vertinti beribės tolerancijos egzistavimą mūsų pliuralistinėje kultūroje. Hegelis vertina sistemingą atranką, o ne beribę toleranciją. Jis primena, kad Pitagoro mokiniai pirmus 4 metus privalėjo tylėti, ir siūlo pamatinių dalykų mokytis atmintinai, „kad įgytų žinių, kokių tik nori, reikia jas turėti atmintyje, tad, pradėdami iš kitos pusės [išimimo]“, turėtų daugiau laisvės ir paskatų savarankiškam mąstymui (22). Hegelio nuomone, parengti mokinio protą savarankiškai mąstyti padėtų graikų ir romėnų literatūros klasika, religija, empirinė psichologija, logika. Autorius įtraukia ir filosofijos ar metafizikos elementus – dievo įrodymą bei Kanto kategorijas ir antinomijas. Toks lavinimas turi apriboti polinkį tuščiažodžiauti ir nerišliai mąstyti. Pradedantieji išmokimu ir tik po to savarankiškai mąstantieji išvengtų tuščių pretenzijų, originalumo dėl originalumo. Hegelio nuomone, „tikrasis originalumas, kurdamas dalyką, reikalauja tikrojo išsilavinimo, o netikrasis – sukuria beskonybes, kurios šauna į galvą tik neišsilavinusiems“ (23). Mokymas ir auklėjimas turi vykti kartu. Mokymasis nėra vien gatavų tie-

sų įsisąmoninimas, auklėjimas nėra vien elgesio taisyklių perdavimas. Prioritetą Hegelis teikia klasikiniam išsilavinimui. Jo vaizdingu palyginimu, „pati kilniausia medžiaga pačia kilniausia forma – auksiniai obuoliai sidabro dubenyse telkiasi antikos kūrinuose“ (24). Antikos pažinimas turi suformuoti žmogaus skonį, nes ši kultūra yra vertingiausia iš visa ko, kas apskritai egzistavo. Kodėl Hegelis vertina būtent klasiką, kokios priežastys lemia tai, kad būtent klasiką jis laiko pavyzdžiu? Autorius nurodo daug priežasčių. Antikoje jis išvelgia dorybes, neturinčias jokios moralinės dviprasmybės: tėvynės meilę, charakterių ir poelgių didybę, piliečių laisvę, vidinę visuomeninio ir privataus gyvenimo, papročių ir veiklos vienybę. Įstatymai ir pareigos ten egzistuoja ne kaip tolimos, iš šalies primestos instrukcijos, o kaip gyvos papročių ir šlovingų poelgių apraiškos. Antika gali būti aiškumo pavyzdys vėlesnei, pasyvių izoliuotų individų ir pailnių jų santykių kultūrai. Hegelis teigia, kad reikia žinoti net antikos prietarus ir klaidas. Tik puikiai pažinus senąją kultūrą, galima jaustis joje kaip namie. Savo auklėtiniams filosofas pataria išsaugoti šią pamatinę kilnaus gyvenimo sampratą. Jis suteiktų galimybę trumpai pasislėpti nuo dabartinio gyvenimo ir į jį grįžti sustiprėjusiems ir atsinaujinusiems. Hegelis sako, kad „pedagogika nustato naują senų dalykų santykį su visuma, taigi ir išsaugo, ir pakeičia bei atnaujina tai, kas esminga“ (25). Tas pats antikos aktualus turinys kinta: vienu metu yra aktualu viena, kitu – kita, ir antikos turinį galima suvokti kaip humanistinio auklėjimo turinį apskritai. 1813 mokslo metų pradžios proga Hegelis kalba, kad gyvenimo pilnatvės išivaizdavimą pirmiausia teikia „*studia humaniora*, tai mums duoda artimiausią supratimą apie viso to, kas žmogiška, visumą“ (26). Klasiką sudaro kūriniai, kuriuos kiek-

viena epocha patikrina ir toliau laiko tobulais. Jie turi ne vien puikią formą, bet ir visada esmingą turinį. Pabrėždamas lavinimo medžiagos ir turinio ryšį, Hegelis lygina proto ir dvasinių galių lavinimo medžiagą su šviesa ir oru, ne tik lavinančiais augalo reprodukcijos galias, bet ir teikiančiais jam maisto. Taigi galima sakyti, kad Hegelis reikalauja motyvuotai atrinkti lavinimo medžiagą, sistemingai, metodiškai ją naudoti, neskatinti nei natūralių, neapgalvotų poelgių, nei savarankiškumo dėl savarankiškumo.

Nagrinėtos etikos ypatybės gali būti paaiškintos Hegelio sistemos totalitariškumu. Vėlesnės filosofijos sistemose kitaip interpretuojamas asmeninės ir visuomeninės moralės santykis. Individualios elgesio taisyklės laikomos vertingesnėmis už visiems įprastas elgesio normas. A. Schopenhaueris ir S. Kierkegaardas yra griežtai nusistatę prieš individualumo reikšmės sumenkinimą. Schopenhauerio žmogaus idealas – individualus mąstytojas arba menininkas – yra priešpriešinami miniai, veidmainiškai, riteriškai dorovei, bet ne moralei pačiai savaime. Dar labiau nuo hėgeliško idealo skiriasi Kierkegaardo dvasios riteris – išskirtinis individas, kuris vadovaujasi religija, o ne protu ir nukrypsta prieš visuotinę moralę. F. Nietzsche's kilmingųjų moralės koncepcijoje pastebima, kad kilmingumas nėra atsitiktinė, iš anapusbės gaunama duotybė. Remdamiesi Hegelio žodžiais, sakytume, kad didžioji istorinė asmenybė yra ilgalaikio kartų lavinimo vaisius. Kilmingieji nebeturi išskirtinių antgamtinių ypatybių – tos ypatybės gali būti aprašytos kaip proto galios, tačiau jų elgesio taisyklės skiriasi nuo moralės, kuri priimtina miniai. M. Heideggerio požiūrį galime suprasti kaip nuosekliai Hegelio subjekto koncepcijos išvadas. Viskas yra tik žmogiška, nėra arba negali būti nieko transcendentiško. Subjektyvumo kritika užaštrinama tik tuo požiūriu, kad indivi-

dualusis „aš“ nėra nesiskiria nuo visuotinio. Heideggeris rašo, kad „daugelį Aš įtraukus į Mes [...] subjektyvumas tik sustiprėja“ (27). Tik visuotinis subjektas nustato tai, kas yra, pagrindžia tai, kas yra, tai išmatuoja ir apskaičiuoja. Gamtos ir individo nėra. Vėliau žmogusbelieka tik tradicijos produktas, jei jame yra kas nors savito, tai tik ekscen-triškumai. Pasinaudojus R. Bartheso metafora, jog pasaulis yra knyga, galima sutikti, kad

lieka ne autoriai ir skaitytojai, o tik pačių tekstų santykiai. Atsižvelgdami į šiuolaikinę subjekto sampratą, Hegelio visuotinybės princi-po sureikšminimą vertintume nebe kaip sil-pnybę, o tik kaip bešališką konstataciją. In-dividualus subjektas prarado autonomiškumą, jis yra tik visuotinybės apraiška. Tad to-talitarizmo motyvai neturėtų sumenkinti ki-tų Hegelio etikos aspektų vertingumo šiuo-laikiniam piliečiui ugdyti.

Nuorodos

1. Žr.: Hegel G. W. F. Systemprogramm des deut-schen Idealismus / Dokumente zu Hegels Ent-wicklung // Hrsg. von J. Hoffmeister. Stuttgart: Fr. From-manns Verlag, 1936. P. 219.

2. Žr.: Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staat-swissenschaft im Grundrisse // Nach der Ausgabe von E. Gans hrsg. von H. Klenner. Berlin: Akademie Verlag, 1981. P. 68:

3. Ten pat. P. 151.

4. Hégelis G. Istorijos filosofija. Vilnius: Mintis, 1990. P. 46.

5. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. P. 150.

6. Hégelis G. Istorijos filosofija. P. 343.

7. Hegel G. W. F. Dvasios fenomenologija. Vil-nius: Pradai, 1997. P. 311.

8. Hégelis G. Istorijos filosofija. P. 62–63.

9. Hegel G. W. F. Dvasios fenomenologija. P. 335.

10. Ten pat. P. 344.

11. Hégelis G. Istorijos filosofija. P. 51.

12. Ten pat. P. 51–52.

13. Ten pat. P. 54.

14. Ten pat. P. 60–61.

15. Hegel G. W. F. Dvasios fenomenologija. P. 323.

16. Hégelis G. Istorijos filosofija. P. 55.

17. Ten pat. P. 61.

18. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. P. 47.

19. Ten pat. P. 178.

20. Ten pat. P. 194–195.

21. Žr.: Hegel an v. Raumer – 2. VIII. 1816 / Briefe von und an Hegel. Band II. 1813–1822 // Hrsg. von J. Hoffmeister. Berlin: Akademie Verlag, 1970. P. 100.

22. Hegel G. W. F. Ueber den Unterricht in der Philosophie auf Gymnasien // Sämtliche Werke. Band III // Hrsg. von H. Glockner. Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag, 1927. P. 332.

23. Hegel G. W. F. Grundlinien der Philosophie des Rechts. P. 226.

24. Hegel G. W. F. Gymnasialrede um 29 Sep-tember 1809 // Sämtliche Werke. Band III. P. 238.

25. Ten pat. P. 233.

26. Hegel G. W. F. Gymnasialrede um 2 Septem-ber 1813 // Sämtliche Werke. Band III. P. 286.

27. Heideggeris M. Pasaulėvaizdžio metas // Rink-tiniai raštai. Vilnius: Mintis, 1992. P. 166.

The Peculiarities of Hegel's Ethics

Summary

The article deals with four actual aspects of Hegelian philosophy of morals and education. It is argued that his propositions are significant for the program of the present moral education. The first peculiarity

consists in the statements, that present the matter for an analysis of the principles of morals, that are simultaneous but taken one with another are not consistent with. The other peculiarity is a topic of an

activity, of bringing the issues nearer to the real life, of the conscious motivation of the actions. That argument is of particular importance to a criticism of the apathy and weakness of the modern youth. The third aspect consists in the notion of the means of moral education. Hegel speaks ironically of unfounded and futile moralising, of the criticism of present morals from the point of view of proper one, that is invented but does not exist. The fourth peculiarity, that is closely tied to the third, is Hegelian

certitude in the nature of the matter of training. He points to the priority of firm discipline of thinking and to the priority of the classical education. That statements give us an opportunity to think of substantiated evaluation of the limitless tolerance that exists in our culture. The contemporary notion of subject enables us to assert that in spite of the totalitarian features of Hegelian philosophical system, his theory of morals is valuable for youth's education.